

Nemrégiben Lengyelországban, Krakkóban (a Spielberg Schindler-filmjéből ismert egykori zománcgyár ma múzeumi épületében) nemzetközi tudományos konferenciát rendeztek, mely a Kelet-Közép-Európa államaiban élt német kisebbségek politikai magatartását vizsgálta a két világháború közötti és a II. világháború alatti időszakban. Az előadók alapvetően egyetértést feltételeztek arról, hogy az 1918 végétől a letűnt német és osztrák-magyar birodalmakat felváltó utódállamok németajkú állampolgárai alapvetően szeparatista törekvéseket hordozó, agresszív kisebbségek voltak, azaz „tüskék a köröm alatt” az újonnan megszülető alakulatok államnemzetei szemében.

Aligha illeszkedett ebbe a narratívába, épp ezért nem egy homlok ráncolódott össze, amikor a magyar előadó – e sorok írója – e vélekedést cáfolni igyekezett, felhívva a hallgatóság figyelmét arra, hogy a magyar állam német kisebbsége *soha nem táplált elszakadási terveket*. Így volt ez a Kárpát-medencét kitöltő történeti Magyarország idején is: ugyan kihez, melyik szomszédunkhoz szakadtak volna el? Arról nem is beszélve, hogy az amúgy is heterogén és szétszórt nagy-magyarországi német településterületek csakis együtt, egy közös állam keretein belül lehettek képesek védekezni az asszimiláció veszélyével szemben, egymást hatékonyan segítve.

A trianoni trauma után, a megcsonkult magyar országerületen sem a további határmódosítások kikényszerítése, hanem – előbb a weimari, majd a hitleri Németországra támaszkodva – a kisebbségpolitikai sérelmek orvoslása és az etnikai felmorzsolódás megállítása, sőt akár visszafordítása volt a kétségkívül egyre hangosodó hazai német mozgalom radikálisainak fő célkitűzése. Hiba volna tehát általánosan, a térség egész németiségét ilyen irányú politikai prioritásokkal felruházni.

A politikai attitűd ezen alapvető különbsége – rákanyarodva immár szűkebb témákra – a történeti Magyarországon szocializálódott egykori felvidéki, 1918 után Csehszlovákia szlovák felén élő németek magatartásában is jól nyomon követhető. Az ő német öntudatuk és a német anyaállamhoz fűződő viszonyuk alapvetően eltért rokonaiktól, a Csehország nyugati és északi peremsávjában élő többségi, sőt gyakorlatilag homogén (hárommillió) szudétanémetektől, akik ráadásul az anyaországgal közvetlenül határos Grenzdeutschtumnak, a zárt német Volksboden részének minősültek, s akiket egy adott történelmi helyzetben – katonai vagy diplomáciai újjárendezés folytán – nagyobb bonyodalmak nélkül, s etnikailag is igazolhatóan, át lehetett csatolni a szomszédos Németországhoz. A *szlovákiai németek* azonban a zárt Volksbodentől több száz kilométerrel keletebbre éltek, így Grenzdeutschtum helyett csak *Auslanddeutschtum* voltak, abból is már egyre inkább csak szórvány. Prioritásaikat – s ez a főntebb jelzett magyarországi tradícióval vitathatatlan összefüggésben áll – agresszió helyett a békés együttélés, a gyümölcsöző etnikai szimbiózis, az akkulturációs folyamatok észszerű akceptálása révén igyekeztek előmozdítani. Viszonyuk így egészen más volt a szlovákokhoz (korábban a magyarokhoz is), mint az említett szudétanémeteknek a csehekhez.

A szlovákiai németek hagyományosan használt önmegnevezése a *Karpatendeutschtum*. E névalak Raimund Friedrich Kaindl monumentális – három kötetes –

történeti művében szerepel először, még az I. világháborút néhány évvel megelőzve. Igaz, ő még mást értett alatta: a Kárpátokban élőket, együtt az országhatáron kívüli bukovinai németekkel. Ez egyszerűsödött le az I. világháború után a csehszlovák államszövetség szlovákiai részén élő németekre. Ők a történeti Magyarország szét-
szabdalása után a legkisebb lélekszámú német közösséget alkották. A trianoni diktátum ugyanis Budapest fennhatósága alól 160 ezer németet csatolt Csehszlovákiához, 221 ezret Ausztriához (a Burgenland-problematika később fog rendeződni), 450 ezret Jugoszláviához és 534 ezret Romániához – a csonka országban 551 ezren maradtak.

Elhelyezkedés, lélekszám. Demográfiai alapadatok

A szlovákiai némettség alapvetően a városokban, illetve három nagyobb nyelvszigeten élt. Ami a városokat illeti, az 1930. évi csehszlovákiai népszámlálás szerint a tízezer főnél népesebb városokban 51 ezer főnyi német lakott. Közülük – az ekkor már 120 ezres – Pozsony egymaga elvitt 36 ezret, tehát a főváros lakosainak 1/3-át. (Az elmozdulások érzékeltetésére érdemes fölidézni, hogy az utolsó nagy-magyarországi, 1910-es, népszámlálás szerint az ekkor még 80 ezres városnak 42%-a volt német, 41%-nyi magyar mellett.) 1930-ban a további szlovákiai városok közül egyedül Iglón volt 10% fölötti, Zsolnán és Rózsahegyen pedig valamivel 10% alatti német részarány (bár ezek is csak „ezres” nagyságrendű abszolút számokat takarnak), mást csupán valóban töredék-százalékokról beszélhetünk.

A három tömbterületükből az első és sok szempontból tán legismertebb német nyelvsziget a *Szepesség*. Ez maga is két részre oszlik. A Magas-Tátra lábánál a Poprád folyó völgyében, Késmárk, Lőcse, Poprád térségében van a településtörténetileg régebbi, úgynevezett Oberzips, ekkoriban kb. 25 ezer szásszal. Némiképp délebbre, a Hernád és a Gölnic folyók mentén, Iglótól le, egész Alsómecezenyig terül el az Unterzips, kb. 13 ezer németajkú lakossal. A Szepesség összesen tehát mintegy 38 ezer „cipszer” németet jelentett.

A második nagyobb településtömb Közép-Szlovákiában volt, a Garam folyó mentén fekvő, történetileg *alsó-magyarországinak* nevezett *bányavárosok*, melyek nagyrészt még a tatárjárás előtt keletkeztek. Ezek a középkor és a kora újkor időszakában prosperáltak, igen fontos szerepet töltve be a magyar gazdaság- és kultúrtörténetben. Idővel azonban gazdaságilag is eljelentéktelenedtek, és németiségük is teljesen elszlovákosodott. Nem is velük kell most számolnunk, hanem azzal, hogy a bányavárosok a fejlődés során másodlagos telepeket bocsájtottak ki, az erdők kivágásával születő irtás- vagy irtványfalvakat (Rodungsdörfer). Ezek – a bányavárosokkal szemben – mindvégig megőrizték német karakterüket. Minthogy számos ilyen telep nevében szerepelt a „hau” kifejezés, hagyományosan „*Hauerland*”-nak nevezi őket a német néprajz. Ez a 25 kistelepülés a Turóc és a Nyitra folyók felső folyása

mentén –Németpróna központtal –(Deutschproben) – mintegy 41 ezer német lakost jelentett.

A harmadik német sziget *Délnyugat-Szlovákiában*, Pozsony körül terült el, a Csallóköz legnyugatibb településeivel és a főváros fölött induló Kis-Kárpátok délkeleti lejtőire felkúszó, német szőlőműves falvakkal. Itt kb. 19 ezer német él, ami talán nem tűnik soknak, ám Pozsony város – már említett – németjeivel együtt már egész Szlovákia legnagyobb, több mint 50 ezres tömbjét kapjuk.

Összességében megállapítható, hogy az 1930-as csehszlovákiai népszámlálás mintegy 150 ezres szlovákiai németiséget mutatott ki.

Végül érdemes röviden említést tenni arról is, hogy a németajkú lakosság választási tekintetben – ellentétben, mondjuk, az erdélyi szászokkal – nem volt homogén. A szepesi németeknek 2/3-a követte a még Stöckel Lénárt által a reformáció korában elterjesztett evangélikus hitet, 1/3-uk volt római katolikus. A Pozsony környékieknek – Bécs közelsége okán ők nyilván fokozottabb ellenreformációs nyomásnak voltak kitéve – 2/3-a volt katolikus és 1/3-a evangélikus. Végül a Hauerland (a bányavidék) németisége szinte teljesen katolikus vallású volt.

Politikai magatartás

A szlovákiai németiség – nemzeti kötődés és az impériumváltáshoz fűződő érdekelttség híján – nem érezte magáénak a csehszlovák államot, így aztán annak alapvető belső törésvonalai iránt is passzivitást mutatott. Az egyik leglátványosabb e törésvonalak közül a Magyarország testéből kiszakított s a szövetségi államhoz került területek státuszának rendezése volt. Arról van szó, hogy a csehszlovák irányvonalú, centralizációt képviselő prágai politikai körök és azok szlovák kiszolgálói (mint pl. Milan Hodža agrárpártja), illetve a közös állam alapításakor beígért – ám 1938-ig sem megvalósított – szlovák autonómiaért kardoskodók (főképp Andrej Hlinka katolikus bázisú Szlovák Néppártja és Martin Ruza protestáns bázisú Szlovák Nemzeti Pártja) hangos küzdelmében a német lakosság egyik oldal mellett sem állt ki.

Fontos körülmény volt ugyanakkor, hogy a szlovák politikai gondolkodás őket (a németeket) egy percig sem tekintette veszélyforrásnak, míg azonban a határmenti, homogén magyar tömbre ugyanolyan félelemmel tekintett, mint a csehek a maguk szudétanémetjeire. Mindez a szlovákiai német közösséget (hasonlóan az erdélyi szászoknak az új hatalommal való együttműködéséhez) a politikai érdekérvényesítés komoly lehetőségével kecsegtette.

E biztató lehetőségek ellenére is az mondható, hogy a szlovákiai németek adottságai alapvetően nem voltak jók. Mégpedig azért nem, mert a főváros kivételével az összes településszigetük már évszázadok óta látványosan hanyatlott: gazdaságilag már rég nem voltak versenyképesek, és kulturálisan is (persze a német öntudat fenntartására gondoljunk most) magukra hagyottan vegetáltak. Pusztán a közvetlen etnikai környezetük helyspecifikus adottságai determinálták, hogy épp az elmagya-

OROSZ LÁSZLÓ: AZ ELSZAKÍTOTT FELVIDÉK NÉMETSÉGE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

rosodás vagy az elszlovákosodás tizedelte inkább a népi állományukat. Támogatást a távoli Németországból – egyelőre legalábbis – nem kaptak, a közeli Ausztria iránt pedig – bármily meglepőnek tűnhet – csöppet sem baráti érzelmeket tápláltak: az osztrák Habsburgok gazdaságpolitikai, igazgatási és vallási károkozásának tulajdonították önnön hanyatlásukat.

Mindez a magyar pozíciók, a magyar szimpátia továbbélésének kedvezett. Hiába próbálta az új csehszlovák állam azt a politikát járni, amit amúgy az összes kisantant állam egyaránt követett, vagyis hogy miközben a magyarokat ahol csak lehetett, aprították, addig a németeket tudatosan kedvezményezték. Mindezt azért, hogy ezáltal is elidegenítsék őket magyarbarát hagyományaiktól, illetve hogy a *divide et impera*-elv alkalmazásával az egyaránt kisebbségi sorsra jutott magyarok és németek egymásra találásának és összehangolt együttműködésének is keresztbe tegyenek.

Különösen látványos volt mindez az engedékeny iskolapolitikában. Szinte kínálták számukra a német anyanyelvi oktatást. Ennek ellenére az anyanyelvi iskoláknak az impériumváltás után kialakult 100/110-es nagyságrendje nemigen akart tovább nőni, sőt arról is tudomásunk van, hogy egyes településeken – például Körömbányán – egyenesen követelték a magyar iskola fenntartását. (Több más, német községből is van hasonló példánk.) Ha pedig a közép-szlovákiai régióból kelet felé tekintünk, a szepesi szász településterületre, akkor azt állíthatjuk, hogy ez utóbbiak magyarbarátsága (1918 előtt s után is) már-már közmondásszerű volt. Ismeretes, hogy 1918 késő őszén, a történeti magyar állam összeomlása és a megszálló cseh haderő előrenyomulása idején a szepesi szászok tiltakozó demonstrációkat szerveztek az elszakítás ellen, december 9-én pedig – a már körvonalazódó nagyhatalmi diktátum alternatívájaként – egy „szepesi szász köztársaság” kikiáltásával próbálkoztak, mely aztán népszavazással döntene hovatartozásáról. Ezt a lehetőséget végül a történelem ugyanúgy lesöpörte a színpadról, mint a magyarbarát bánáti svábok hasonló próbálkozását.

A csehszlovák–magyar államhatár meghúzásakor a Felvidék német lakosságának véleményét tehát ugyanúgy nem kérdezték meg – sőt, mint láttuk, kifejezetten szembementek azzal –, mint ahogy az elcsatolásra ítélt terület magyarságának szempontjai sem voltak fontosak. Mindez világosan megmutatta az ottani németek érdekérvényesítési lehetőségeinek korlátait.

Ebben a helyzetben még leginkább az immáron közös állam nyugati, csehországi felében élő szudétanémet rokonok próbálták meg – kezdetben kulturálisan (pl. anyanyelvi tanárok küldésével), később már politikailag is – felkarolni a szlovákiai németek nemzeti öntudatát. Csakhogy épp az utóbbi téren, vagyis pártpolitikai szempontból, a szlovákiai németiség kifejezetten passzív volt, vagy akár – az új viszonyok közt még „vállalhatatlanabb” attitűdöt fölveve – egyenest magyarbarát! Bizonyítja mindezt, hogy egész a 30-as évtized kezdetéig saját, átfogó politikai párttal nem is rendelkezett. Politikai képviselőt nagyjából a magyar kötődésű Országos Keresztényszocialista Párt „Német Szekció”-jára bízta, kisebb részt pedig, azaz

lokális, szepességi szinten a Zipser Deutsche Parteira, amelyről viszont köztudott volt erős bekötöttsége a vezető magyar politikai erőhöz, a Magyar Nemzeti Párthoz.

Az öntudatosabb, már a magyar időkben is „nagy német” érzelmű értelmiségnek csak az 1929-es csehszlovákiai parlamenti választásra sikerült egy, az önálló érdekképviselőt felvállaló és a szlovákiai németiség egészét átfogó politikai pártot kreálnia. Ez volt a Karpatendeutsche Partei. Ekkor még – bár a különféle szudétanémet pártok támogatását bírta – egyetlen mandátumot sem tudott szerezni, mindössze 18 ezer voksot kapott. Szavazatait a következő, 1935-ös választáson aztán sikerült csaknem megdupláznia, igaz, ekkor már Konrad Henlein – 1933 októberében alapított – Sudetendeutsche Heimatfrontjával választási szövetségben. Az együttműködést kölcsönösen sikeresnek ítélve a két párt 1935 novemberében unióra lépett, mégpedig úgy, hogy – a szlovákiai németiséget reprezentálva – Henlein helyettesévé kinevezték Franz Karmasint, a későbbi népcsoportvezetőt. Maga Karmasin egyébként nem felvidéki német volt, hanem a morvaországi Olmützben született 1901-ben, épp egy időben a magyarországi Volksbund vezetőjével, Basch Ferencsel. Az unióra lépett pártok erőviszonyai és mozgósító képessége kapcsán persze jól látható: a szlovákiai pártszervezet befolyása saját németiségére meg sem közelítette a szudétanémet testvérpártét a maga németjeire.

A nagy áttörés 1938-ban következett be. Ez egybeesett azzal, hogy a nyár folyamán meghalt Hlinka helyét a Szlovák Néppárt élén Josef Tiso vette át, aki kihasználva a szudétaválságot és a szeptemberi müncheni egyezményt, vagyis a csehszlovák államszövetség jól érzékelhető meggyöngyülését, a többi szlovák párttal közös nyilatkozatban október elején, Zsolnán kikényszerítette a közös államon belüli szlovák autonómiát.

E rég várt siker azonban az autonóm tagállam első válságát is magával hozta: november elején az I. bécsi döntés elcsatolta a magyarlakta dél-szlovákiai területeket. Az átcsatolt területek német tömböket igazából nem érintettek, összességében mégis mintegy 13 ezer német került Magyarországhoz. Ráadásul további két településről is le kellett mondania Szlovákiának: Dévény (Theben) és Pozsonyligetfalu (Engerau) – mintegy hídfő gyanánt – az Anschluss-szal nemrégiben gazdagodott Németországhoz került. Megjegyzendő, hogy a szlovákiai német népcsoport, tekintettel a szlovákok nemzeti érzésére, ez utóbbi területi rendezés ellen nyíltan állást foglalt.

E területveszteségek végeredményben csak növelték azt a szlovák elszánt-ságot, hogy nemzeti magterületüket autonómia helyett immáron önálló állammá szervezzék. S ebben partnerre is leltek Németországban, mely a cseh tagállam bekebelezése reményében Csehszlovákia szétverését ugyan óhajtotta, azonban a szlovákok államának további gyengítését annak két „mohó” szomszédja (Magyarország és Lengyelország) részéről már csöppet sem kívánta. 1939. március 14-én Berlinnel egyeztetve kikiáltották az önálló Szlovákiát, mely aztán azonnal, már 18-án, szerződésileg Németország védelme alá helyezte magát. Hitler a külpolitikai együtt haladá-

sért, illetve csapatainak nyugat-szlovákiai állomásoztatásáért cserébe garantálta az új államalakulat szuverenitását.

Ettől kezdve Szlovákia kormánya – mivel a kisszámú némettség voltaképp nem veszélyeztette, s mivel a további annexiókkal szemben csakis Németország védelmezhetette – kimondottan németbarát politikát folytatott. Ez hozta meg az áttörést a szlovákiai németeknek. Ennek fontosabb lépéseit érdemes sorra vennünk. Azonnal újraengedélyezték a még 1938-ban a közös csehszlovák kormány által a szudétánémet párttal együtt betiltott Karpatendeutsche Parteit. Ez aztán Karmasin vezetése alatt – önmagát Deutsche Parteira átkeresztelve –, Berlin általános népcsoport-politikai törekvéseinek megfelelően, a befogadó állam teljes német népi állományát tömörítő, nemzetiszocialista alapú, kizárólagos szervezetté nőtte ki magát. Karmasin számára a szlovák kormányon belül már 1938 októberében létrehozták a „szlovákiai német népcsoport ügyeiért felelős államtitkárságot”, gyakorlatilag tárcához s ezzel legális végrehajtó hatalomhoz juttatva őt. S végül, a befogadó államon belüli, eme nyilvánvaló disszimilációs (elkülönülési) folyamatot a szlovák alkotmányba is belefoglalták, s így kikezdehetetlenül kőbe vésték.

A szlovákiai német népcsoport, mely az önmeghatározásról hallani sem akarva, származási alapon minden németet tömörített, egy náci eszmeiségű, kizárólagos szervezet irányítása alatt, teljes körű jogosítványokkal körülbástyázva, az élet minden területén elkülönülve, „állam az államban” szerepkörre tett szert. Elérte mindazt, amiről a korabeli magyar államban működő, amúgy hasonló igényeket támasztó Volksbund – a magyar hatóságok felvállalt ellenállása és korlátozó intézkedései miatt – mindvégig csak álmodhatott.

Mindezek ellenére – s ezt fontos hangsúlyozni! – a szlovákiai némettség egésze, ahogyan a magyarországi némettség egésze esetében is elmondható, nem volt náci. Erről a belső erőzión és a kimondott ellenállás számos jelensége tanúskodik, megint csak hasonlóan a magyarországi svábok magatartásához.

A II. világháború időszakában

1944 közepéig a háborús események Szlovákiát és az ottani németiséget is megkímélték. Az ún. népi német férfiak hadkötelezettsége 1944 nyaráig a szlovák hadseregben zajlott, két, kizárólag népi németekből álló alakulatban.

Az SS már a háború elejétől toborzott itt is – akárcsak máshol – német önkénteseket. Az állami vezetés ezt nem is tiltotta. Ugyanakkor épp a népcsoportvezetés körében váltottak ki a toborzóakciók, az amúgy is csekély és sérülékeny népi állomány további gyöngülésétől tartva, bizonyos mértékű ellenérzést. A hangzatos propagandaszólamok ellenére ugyanezek az aggályok egyébként a magyarországi német népcsoportvezetésben is megfigyelhetőek voltak. Persze ahogyan Basch, úgy Karmasin sem tudott érdemben ellenszegülni annak a berlini elvárásnak, hogy a térségben lakó népi németek maguk is kivegyék részüket az anyaország véráldozataiból.

1943. decemberi adatunk van arról, hogy a birodalmi német és a szlovák haderőben mintegy 8400 szlovákiai német (ez a 150 ezres népesség 5,5%-a) teljesített szolgálatot. Ezt a számot a német szakirodalom magasnak minősíti, mi, magyarok persze mindezt másképp látjuk. Elég, ha arra gondolunk, hogy az első két, 1942-es és 1943-as – akkor még önkéntes – magyarországi SS-toborzás során 20-20 ezer némettel egészítették ki a német haderőt, ami majd 1944 márciusa után, a Sztójay-kormány idején foganatosított kényszersorozás révén 120 ezres nagyságrendre ugrott. Ez a szám összehasonlíthatatlanul magasabb volt a szlovákiai németek terheinél. A szlovákiai német férfiak többsége a családjuknak juttatott támogatások okán az amúgy kikerülhetetlen hadkötelezettségük teljesítésére érhető okokból inkább választotta – önkéntesként – a jól felszerelt és imponálóan nagy presztízsű német hadsereget, mint a szlovákokot.

Az egyre súlyosabb vérvesztések és a növekvő emberszükséglet miatt 1944 júniusában az eddigi szabályozatlan önkéntesség helyébe Németország Szlovákiára is rákényszerített egy toborzási egyezményt. Ez – ahogyan nálunk Magyarországon az 1944. márciusi egyezmény – immár kényszersorozást jelentett az ottani német férfiakra nézve, ami pedig a szlovák hadsereg két szín-német egységét illeti, azokat egyszerűen átsorolták a Waffen-SS kötelékébe. A hatás ugyanaz volt, mint a korabeli Magyarországon: a német lakosság ellenállása, bujkálás a sorozóbizottságok előtt, állandó dezertálások. És az ezek elleni küzdelem is ugyanúgy történt, mint Magyarországon: a kollaboráns állami szervek és az SS közös razziákat, illetve büntető akciókat szerveztek az ellenállás elfojtására.

Csupán néhány hét telt el az 1944. nyári kényszersorozás bevezetése után, amikor augusztus végén kitört az ún. *szlovák felkelés*. Mindez alapvetően átalakította az ottani német lakosság életfeltételeit.

A felkelés gyökere a szlovák belpolitikai ellentétekre megy vissza. A Tiso vezette egykori Hlinka-pártnak a többi párttal való ideiglenes érdekszövetsége csak a szlovák önállóság kivívásáig tartott, azután fölbomlott. Tiso Szlovák Néppártjának totalitárius igényeivel szemben a többiek ellenzékbe vonultak, s kényszerű passzivitásban hallgattak. E pártok politikai céljaikat tekintve persze nemcsak Tisótól, de egymástól is alapvetően különböztek: a kommunisták szlovák szovjetköztársaságban gondolkodtak, a katolikusok egy önálló és demokratikus Szlovákiában, a protestáns politikai erők pedig a csehszlovák unió visszaállítását akarták. A Beneš 1943. decemberi moszkvai látogatásakor megkötött csehszlovák-szovjet barátsági szerződés után kezdtek csak újra mozgolódni a szóban forgó pártok, majd 1943 karácsonyán egy Szlovák Nemzeti Tanácsot hoztak létre, s a továbbiakban állandó kapcsolatot tartottak fenn a csehszlovák emigráns kormánnyal.

A szlovák hadsereg magas rangú tisztjeinek bevonásával megtették a katonai előkészületeket is. Tőlük függetlenül azonban – elsősorban Közép-Szlovákia megközelíthetetlen hegyvidékein – kommunista befolyás alatt erőteljes partizántevékenység is kezdetét vette. A két vonulat nem volt egymással összehangolva, amikor kont-

rollálatlan partizánakciók nyomán augusztus legvégén spontán módon kirobbant a felkelés. A várt szovjet segítség nem érkezett meg, a szlovák paraszti lakosság pedig részvétlenül passzív maradt. Augusztus 29-én Tiso német segítségért folyamodott. Ők aztán két hónapos, komoly erőket felemésztő harc után végül levertek a felkelést, s október legvégén a központot, Besztercebányát is bevették.

Hogyan hatott mindez a német lakosságra? Noha a készülődésről és a fokozódó partizántevékenységről már hónapok óta szóltak hírek, sem a népcsoport-vezetőség, sem a szlovák kormány nem tett előkészületeket a német lakosság megvédésére. Márpedig a kirobbanó harcok sok esetben kifejezetten a német lakosság ellen irányultak.

Sorra véve a fontosabb német településterületeket, jól látszik, hogy már szeptember folyamán összehasonlíthatatlanul a legtöbb atrocitást a közép-szlovákiai (hauerlandi) németek szenvedték el. A partizánok – leplezetlen németgyűlölettől vezérelve – tömegesen követték el gyilkosságokat, s nemcsak a népcsoport helyi funkcionáriusai és általában a náci németek, hanem differenciálatlanul a német lakosok ellen. Különösen véres tömeggyilkosságok zajlottak Szklenófürdő, Privigyé és Németpróna településeken. Még a Nemzeti Tanács se volt képes visszafogni e vérengzéseket. A német szakirodalom azt is megjegyzi, hogy Közép-Szlovákiában még a kommunistákén is túltett a csehszlovák érzelmű protestánsok fanatikus németgyűlölete.

A Szepességben jóval visszafogottabb volt a németellenes terror. Onnan egyébként is a német csapatok által biztosítva már rögtön a felkelés kitörése után autóbuszokon menekítették át a gyermekeket és asszonyokat a biztonságos Lengyel Főkormányzóságba. A Szepességben tehát alapvetően kevés német települést értek atrocitások, egyébként is – mintegy improvizált megoldásként – a népcsoport itt hamar felállította a Heimatschutz nevű önvédelmi szervezetet.

A harmadik településtömb, a Pozsony környéki német sziget egyáltalán nem szenvedett károsodást, itt maga a felkelés sem tudott kibontakozni. A nyugalom perze – sem itt, sem másutt – nem állt már vissza a felkelés leverése után, hisz nyilvánvaló volt, hogy a partizánok csupán visszahúzódtak a megközelíthetetlen hegyekbe. A Heimatschutzot ezért minden német településterületen felállították.

A szülőföld elhagyása – evakuálás, menekülés, kiűzetés

A Kárpátok karéját sikeresen tartó német csapatok hátában a vörös hadsereg október 18-án, Magyarország felől lépett be Kelet-Szlovákiába. Január elejére elesett Zólyom, ezzel Közép-Szlovákia, benne a Hauerland német tömbje közvetlen frontterületté vált. Április 4-ére aztán Malinovszkij 2. ukrán frontja a dunai védvonalat áttörve Pozsonyt is birtokba vette.

A SZERVEZETT KIMENEKÍTÉS

Berlin már az augusztus végi szlovák felkelés kirobbanása előtt arról értesítette a szlovákiai német népcsoportvezetést, hogy a keleti frontot visszavonják a Magas-Tátráig, ezért kezdje meg a szepesi németek kiürítését. A szlovák felkelés azonban mindezt megghiúsította, csak az asszonyok és gyermekek nagyobb csoportjait sikerült átbuszoztatni a határon túlra, Zakopane térségébe, ahogy arról már szóltam. (Noha családjaiktól elszakították őket, azok mégsem tanúsítottak semmiféle ellenállást az evakuálási akcióval szemben, olyannyira megrettentek a felkelést elszenvedő területeken elkövetett atrocitások hallatán.)

Szeptember közepén a népcsoportvezetés saját szakállára hozzákezdett a kelet-szlovákiai német településterületek kiürítéséhez. Itt még – az ugyanilyen magyarországi akcióhoz hasonlóan – erőteljes ellenállás mutatkozott, ezért némi „meggyőzés” is kellett a vonakodók jobb belátásra térítéséhez. A magyarországgal szemben a szervezés és a lebonyolítás mégis olyan tökéletes volt, hogy a távozók minden mozgatható ingó javaikat, sőt még jószágaikat is magukkal vihették a vonatszerelvényeken. Október legvégén a korábban vonakodók is útra keltek, minthogy a frontvonal ekkorra elérte őket.

Az előrelátást aztán igazolta, hogy október 27-én Berlin hivatalosan is elrendelte a kelet-szlovákiai és a szepességi német szórványok teljes körű evakuálását, felvevő területül Nyugat-Szlovákiát jelölték meg. A Nyugat-Szlovákiába vezető vasútvonalakat azonban a felkelők és a partizánok zár alá vették, így a kiürítés – jókora kerülővel – csakis északra indulhatott: a Lengyel Főkormányzóságon át végül a korábbi cseh területekre, új nevükön a Protektorátusba és a Szudétavidékre. Az evakuáltak még ebben a körben is magukkal vihették mozgatható javaikat.

1945 januárjától a közép-szlovákiai német tömb kiürítése is megkezdődött, mivel féltő volt, hogy a délen, a Balaton térségében előretörő szovjet csapatok átkarolják őket. Ám a sietség ellenére itt is jutott még elegendő idő a tökéletes szervezésre. Olyannyira, hogy nemcsak a személyi állományt listázták, de azok javairól is inventár készült, mégpedig értékbecsléssel együtt. Vasúton, illetve szekérkonvojokon a Hauerland németjeit is a Szudétavidékre vitték, közülük a bányászokat a Brűx környéki barnaszénbányákban még munkába is állították. Március végén, egy második hullámban az addig késlekedőket is kiszállították.

A Pozsony környéki településterületen is idejekorán megkezdődtek az előkészületek, a kimenekítésük január–február folyamán zajlott le; a városiaké könnyebben, a környező falvakbelieké inkább vonakodva. Az útirány itt már Ausztria volt, részint vasúton, részint pedig hajókkal, a folyón fölfelé. A márciusig késlekedők útja már viszontagságosabb volt, mert közben elfogytak a szállítóeszközök.

A népcsoportvezetés április legelején Ausztria irányába hagyta el a fővárost. Említést érdemel még, hogy azokat, akiket Kelet- és Közép-Szlovákiából az egykori cseh területekre evakuáltak, majd a front előrehaladtával még tovább kellett menekíteni nyugatra.

A német szakirodalom szerint a szlovákiai németek evakuálása – persze tisz-

tán szervezési szempontból nézve – sokkal inkább fennakadástól mentes és sikeres volt, mint a többi kelet- és délkelet-európai országokból, köztük Magyarországról. Magával az akcióval szemben itt is volt vonakodás, sőt, kezdetben még pressziót is alkalmazni kellett. Idővel azonban egyre készségesebb lett a német lakosság. Beláták ugyanis, hogy nincs más lehetőség, és a front közeledte mellett még a szlovák felkelők és partizánok rémtettei is menekülésre készítették őket. Ilyen közvetlen negatív tapasztalatai a magyarországi sváboknak nem voltak, nem véletlen, hogy milyen kis hatékonysággal tudták otthonuk elhagyására és menekülésre bírni őket az evakuálást végző magyarországi SS-különítmények.

Végeredményben kb. 120 ezer német evakuálására került sor Szlovákiából. A visszamaradottak számát 20–21 ezerre (a Szepességben 4 ezer, a Hauerlandban 5 ezer, Pozsony városban 9 ezer, a környező falvakban 3–4 ezer) becsülik.

A SZOVJET MEGSZÁLLÁS ÉS A HÁBORÚ UTÁNI KONZOLIDÁCIÓ

A szlovákiai népinémetek evakuálása csaknem teljes körűen sikerült. Mivel csak igen kevesen maradtak hátra, a szovjetek bevonulása kisebb pusztítást okozott körükben, mint másutt a térségben. A sikeresen felkutatott rejtőzködők egy részét – a Tiso-rendszert kiszolgáló szlovákokkal, s persze az ellenségként kezelt magyarokkal együtt – elhurcolták. Ők a Szovjetunióba kerültek kényszermunkára (Verschleppung). Hiába volt azonban szinte csak epizód a front átvonulása, az immáron „helyzetbe” jutó egykori partizánok és a kassai székhellyel újból hatalomra segített, ideiglenes csehszlovák kormány a későbbiek során a kiszolgáltatók helyzetüknek megfelelő bánásmódban részesítette a megmaradt németeket. Az a vélekedés kerekedett felül, hogy az új viszonyok közötti konzolidálódás elengedhetetlen alapfeltétele lesz egyfajta tabula rasa megteremtése, ami a történelmi tapasztalatok fényében csakis úgy érhető el, ha az állam testébe férközött „gennyedző fekélyt”, vagyis a németajkú lakosságot, rövid úton eltávolítják.

A korábban Szlovákia területén honos, ám a front közeledtével ősi szállásterülete elhagyására kényszerült német lakosság 1945 tavaszától maga is érezte a világháború lezárulásával meginduló konzolidáció jeleit. Ezt látva az újra helyreállított csehszlovák államszövetség nyugati területeire evakuált szepesi és bányavidéki (hauerlandi) németek nagy tömegei kezdtek visszaszivárogni korábbi lakóhelyükre. Szlovák nyelvismeret birtokában sokan szlovákként próbáltak visszatérni elhagyott otthonaikba. E világosan körvonalazódó folyamat 1945 nyarától 1946 nyaráig, azaz a kiűzésükig tartott.

A visszaáramlás során, amennyiben fény derült németiségükre, számos atrocitást szenvedtek el. Kifosztották és menekülésre kényszerítették őket, sőt 1945 júniusában a morvaországi Prerauban, egy vasútállomáson, a forradalmi gárdisták egyszerűen agyonlőtték 250 szlovákiai németet. Akik mégis visszatértek, többnyire azzal szembesültek, hogy takaros házaikat helyi vagy odatelepült szlovákok foglalták el. Ellenükben nyilván esélye sem lehetett bármiféle birtokvitának.

Az új szövetségi államvezetés – ismeretes módon Beneš – által kibocsátott dekrétumok és konkrét szabályozások szabadjára engedték a németekkel szembeni gyűlöletet. A visszaszivárgók döntő többségét előkeresték, regisztrálták és kényszermunkára hurcolták. A kényszermunkatáborok közül a legismertebb a nyitrai és a pozsonyligetfalui volt. Mindezzel párhuzamosan zajlott a német közösségtudat felszámolása: iskoláik, egyleteik, evangélikus és katolikus önálló egyházaik feloszlatása, azok javainak elvétele, és még a német nyelvű istentiszteleteket is betiltották. Ugyanakkor – ellentétben Csehországgal – döntően befolyásolta a szlovákiai németek helyzetét, hogy itt nem ők, hanem a magyarok jelentették a fő problémát. Továbbá az is kedvezően, az államszövetség központi direktíváihoz képest feszültségoldó irányba hatott, hogy a „belszlovák” politikai viszályok, mondhatni, elterelték róluk a figyelmet: a szlovák autonomisták és az állami csehszlovák koncepció harca, illetve a kommunisták és az egyházi, paraszti pártok küzdelme közepette voltaképp háttérbe szorultak. Az eltérő történelmi tapasztalatok folytán Szlovákiában amúgy sem dült oly mértékű németgyűlölet, mint Csehországban.

Azonban tény volt, hogy az új államszövetségben jogfosztottá nyilvánították a németeket, akiknek ily módon semmiféle perspektívájuk nem volt. A reménytelenség és a kiúttalanság miatt ezért sokan újra útra keltek a visszaszivárgók közül: úti céljuk a zöldhatáron át Ausztria volt. Ám sokan még így is maradni akartak.

A KIŰZÉS ÉS KITELEPÍTÉS

A győztes nagyhatalmak 1945. nyár végi, potsdami határozata a csehszlovákiai és a lengyelországi németek eltávolítására határozott utasítást adott, nem csupán a lehetőséget kínálta fel, ahogyan Magyarországon.

Szlovákiában a kitelepítés előkészületei 1946 áprilisában kezdődtek. Magyarországon már az első transzport is elment 1946. január 18-án, a budaörsi svábokkal. Három központi gyűjtőtáborot állítottak fel a három nagyobb német településterületen: Pozsonyligetfalu Nyugat-Szlovákia, Nyitra és a közép-szlovákiai bányavidék, Poprád pedig a kelet-szlovákiai Szepesség németjei számára jelent még ma is szomorú mementőt. A transzportok július legvégén kezdődtek, és szeptember folyamán le is zárultak.

A német szakirodalom is kiemeli, hogy a kitelepítő akciókat másutt kísérő embertelenségekre itt nem, illetve jóval kevésbé került sor. A különösen Csehországban és Lengyelországban tömeges méretű „wilde Austreibung” (vad kiűzés) jelenségei pedig úgyszólván teljességgel hiányoztak. Ismét utalni kell rá, hogy Szlovákiában – már csak lélekszámuk okán is – nem őket látták a fő veszélyforrásnak. Így kiűrésük sem a csehországi szudétanémetekéhez mérhető radikalizmussal történt. Számos visszaemlékezés igazolja, hogy a kényszermunkatáborokban őrzött szlovákiai németek szinte megkönnyebbültek, amikor átsorolták őket a kitelepítő táborokba. A további atrocitásokat elkerülendő, a rejtőzködők közül is sokan önként jelentkeztek

a transzportokra. Maguk sem akartak már árral szemben úszni, végleg leszámoltak az itteni élet lehetőségével.

A kitelepítettek – a viszonylag késői transzportok miatt – a megszállt Németország szovjet zónájába kerültek; mindössze kilenc transzport, 11 ezer emberrel ment az amerikai zónába. Az 1946-os kitelepítési akciót követően visszamaradtak számát a német szakirodalom 24 ezer főre becsüli, ám a hamarosan lejátszódó kommunista átrendeződést látva később közülük is számosan kíséreltek meg – több-kevesebb sikerrel – átszökдösni Ausztriába. A szóban forgó 24 ezres szám nincs ellentmondásban a front átvonulását megelőzően, még Berlin által lebonyolított evakuálás után visszamaradt 20–21 ezres lélekszámmal, hiszen – mint láttuk – 1945 nyaratól a konszolidációban bizakodó németajkú lakosság tömegesen szivárgott vissza a szlovák területekre. Az 1944/45-ös frontátvonulást a Hitler által feldarabolt Csehszlovákia nyugati területein – a Szudétavidéken és a Protektorátusban – átvészelő, kimenekített németek a főntebb jelzett sikertelen visszatérési kísérletük után ismét (másfél év alatt már másodszer, ám ezúttal végleg) elhagyni kényszerültek szülőföldjüket, az 1918-ig többnyire a nyugalmat, a 20. századi impériumváltás(ok) folytán viszont inkább a bizonytalanság érzését megtestesítő egykori Felvidéket.

A II. világháborút követően, mintegy 800 éves jelenlét után, a német etnikum gyakorlatilag eltűnt e vidékről. Az 1950-es népszámlálás – a statisztika nemzetiségi adatokkal dolgozott – alig több mint 5 ezer magát németnek vallót regisztrált a szlovákiai területeken, 1980-ban pedig már csupán 2800-at.

A rendszerváltás után, 1990 őszén újból beindulhatott egyesületi életük (Karpatendeutscher Verein), mindez azonban megkésettnek tűnik már ahhoz, hogy érdemben útját tudja állni az itteni német etnikum végső elenyészésének...

Irodalom

- Otto BOELITZ (1926), *Das Grenz- und Auslandsdeutschtum*, München–Berlin, R. Oldenbourg
- Alfred BOHMANN (1959), *Das Sudetendeutschtum in Zahlen. Handbuch über den Bestand und die Entwicklung der sudetendeutschen Volksgruppe in den Jahren von 1910 bis 1950*, München, Sudetendeutscher Rat [A szlovákiai németekre is kiterjedő adatokkal – O. L.]
- Paul BROSZ (1992), *Das letzte Jahrhundert der Karpatendeutschen in der Slowakei*, Stuttgart, Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei
- Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*, 2 Bde. (1994) Hrsg. vom ehemaligen Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte, Augsburg, Weltbild (Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa; II/1–2.)
- Aurel EMERITZY–Erich SIRCHICH (1979), *Nordkarpatenland. Deutsches Leben in der Slowakei*, Karlsruhe, Badenia
- GÉCZI Róbert (szerk.) (2017), *Az Elbától Vorkutáig. Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on*, Budapest VERITAS–Magyar Napló [a szlovákiai és kárpátaljai németek sorsát is tárgyaló tanulmányokkal – O. L.]

- Ernst HOCHBERGER–Anton SCHERER–Anton Spiegel–SCHMIDT (1994), *Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain*, München, Langen Müller (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat; 4.)
- Ernst HOCHBERGER (2010), *Die Karpatendeutschen in der Slowakei*, Wien, Österreichische Landsmannschaft
- Adalbert HUDAK–Isidor LASSLOB (1995), *Der Leidensweg der Karpatendeutschen 1944–1946. Eine Dokumentation*, Stuttgart, Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen
- JANEK István (2008), *Egy fasiszta bábállam. Szlovákia, 1938–45*, Rubicon, 2008/4, 3–21.
- Norbert KAPELLER–Peter WASSERTHEURER (2009), *Die deutsche Minderheit in der Slowakei. Das Schicksal der heimatverbliebenen Karpatendeutschen nach 1945*, Wien, Idea
- Dušan KOVÁČ (2011), *Szlovákia története*, Pozsony, Kalligram
- KÖVESDI János–MAYER Judit (szerk.) (1996), *Edvard Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és németek jogfosztása*, Pozsony, Pro Pannonia
- Rudolf MELZER (1989), *Erlebte Geschichte. Vom Umsturz 1918 zum Umbruch 1938/39. Eine Rückschau auf ein Menschenalter Karpatendeutschtum*, Wien, Karpatendeutsche Landsmannschaft in Österreich
- Rudolf MELZER (1996), *Erlebte Geschichte. Rückschau auf ein Menschenalter Karpatendeutschtum, Teil 2: Von 1939 bis 1945 und wie es weiterging*, Wien, Karpatendeutsche Landmannschaft
- POPÉLY Gyula (1990), *A felvidéki sorsforduló. Etnikum, impériumváltás, országhatár*, Regio, 1990/2, 70–101.
- PUKÁNSZKY Béla (1939), *Magyar–német szellem a Szepességén*, Egyetemes Philologiai Közlöny 63, 25–35.
- Rudolf Rainer–Eduard ULREICH (1988), *Karpatendeutsches biographisches Lexikon*, Stuttgart, Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei
- SZARKA László (1993), *A szlovákok története*, Budapest, Bereményi
- Martin ZÜCKERT–Michal SCHVARC–Martina FIAMOVÁ (2019), *Die Evakuierung der Deutschen aus der Slowakei 1944/45, Verlauf, Kontexte, Folgen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht

Egon SCHIELE (1890–1918)